

Mától: Kemény Zsigmond a képernyőn

Az Özvegy és leánya

Kemény Zsigmondhoz nem volt kegyes az utókor. A legutóbb, 1977-ben róla kiadott könyvben már csak „egykorl” sírkövének fényképét lehetett közölni. A szakma sem mindig adózott a polgárosodás szenvedélyes hívévé vált erdélyi mágnás írónak annyi figyelemmel, amennyit megérdemelt volna. 1975-ben halálának századik évfordulóján alig hangzott el megemlékezés róla, műveinek egy része átírt vagy nem egészen hibátlan kiadásban forog közköze, más részt pedig idejében nem jelentették meg, s így kéziratuk alighanem már örökre elveszett.

Két okból is meghökkentő ez a halátlanság. Egyrészt azért, mert írónk s értékeink java — *Aranytől, Gyulától s Péterfytől a Nyugat első nemzedékén át Németh Lászlóig s Illyésig* — legnagyobb írónk közé sorolta őt, másfelől azért, mert egész munkássága rendkívül mélyen gyökerezik abban a nemzeti múltban, mely iránt napjainkban igencsak megnőtt az érdeklődés.

A központi élmény:
a történelem

Már családi háttere is arra predesztinálta, hogy a történelem legyen központi élménye. Ahogy az *Özvegy és leánya* hőseinek zaklatott magánéletére, úgy az ő személyes sorsára is Erdély hányattatásai nyomták rá bélyegüket. A XIII. század közepéig, a tatárjárásig visszavezethető családjából ketten is idegen nagyhatalom, a török elleni harcban estek el. *Kemény Simon* 1440-ben a szentimrei, az emlékiratíró *Kemény János* 1862-ben a nagyszőlősi csatában vesztette életét. Mint ismeretes, ez utóbbinak az erdélyi fejedelemségnek volt uralkodója, melynek XVI. és XVII. századi története a szűkebb értelemben vett cselekmény háttérét alkotja. Kemény legnagyobb terjedelmű regényeiben: a *Gyulai Pálban*, az *Özvegy és leányában*, a *Rajongókban* és a *Zord időben*.

Miért foglalkoztatta Keményt az erdélyi fejedelemség története? Elsősorban azért, mert a saját korának kérdéseire keresett választ a múltban. Mint az erdélyi reformkor egyik vezető politikusa s Wesselényi barátja, már a negyvenes évek elején világosan látta, hogy a történelmi Magyarország csakis úgy tartható fenn, ha megértésre jutunk a nemzetségekkel. Kiváló hírlapíróként — előbb Kolozsvárt, majd Pest-Budán — cikkek sorában próbálta ráismertetni a közvéleményt a helyzet súlyosságára. Mivel a független Erdélyben megoldási lehetőséget látott egy többnemzetiségű ország belső nehézségeire, szépirokként azt próbálta kideríteni: mi okozhatta ennek az államalakulatnak a vesztét. Az a könyve, melynek képernyőre vitt változatát most mutatja be a Magyar Televízió, szintén ennek a vizsgálódásnak részeként értelmezhető.

Szentléleki leányablás

Kitalálta-e vagy máshonnet vette át Kemény az 1855 és 57 között írt *Özvegy és leánya* eseményeit? Alighanem valóban megtörtént eset szolgált kiindulópontul, melyről a regényíró a grófi ághoz tartozott rokonának, a reformkori történétírónak, *Kemény Józsefnek* egyik munkájában olvasott. Ő jegyezte föl a szentléleki leányablást, mely a regényben elbeszélte viszonyosságokat elindítja. Tarnóczy Sára és Mikes János páratlan lélektani érzékkel ábrázolt szerelmi tragiédiája azonban csak egyik szál a történetben. Maga a cím is a lány anyját nevezi a legfontosabb szereplőnek, s joggal, hiszen a szörnyeteg démonikus nagysága valóban az író remeklései közé tartozik: jellemének „eltúlzottsága” jól mutatja Kemény átmeneti helyzetét egyrészt a romantikusok és a realisták, E. T. A. Hoff-

mann és Balzac, másfelől *Dösztojevszkij* között. Tarnóczyné torz lélek, de mégsem hiányzik belőle a tragikum. Megformálásában jól észrevehető Kemény főlénye *Jókával* szemben: az *Özvegy és leányában* egyetlen angyalt vagy ördögöt sem lehet találni, mert Kemény árnyaltabban látja az embereket s a világot.

A hitelesebb lélektani igény mindazonáltal korántsem jelenti azt, hogy a regény nem fejez ki határozott értékítéleteket. Tarnóczyt nem egyéni tulajdonságai, de a benne testet öltö fanatizmus teszi démonikussá. Kemény a felekezeti elvakultságban látta az erdélyi fejedelemség megmontóját, s ugyanígy a türelem hiányában a XIX. századi polgárosodás és szabadelvűség fő ellenségét. Kálvinista neveltetése — közeli barátjához, Aranyhoz hasonlóan — őt is rendkívül fogékonnyá tette az *eleve elrendelés kérdéseire* iránt. A XIX. század közepén világszerte kibontakozó pozitívizmus tanításával is szembe kellett néznie, mely szerint az ember körülményeinek kiszolgáltatottja. Kemény mindkét eszme részgazságságán mélyen elöprengett, sőt rokonságot is korán fölismerte, de végső soron szembefordult velük. Nemcsak a Világos utáni dermeadszágól akarta fölírni nemzetét — bár döntésének az 1850-es évek kietlenségében külön súlya volt —, de általában az akarat viszonylagos szabadságáról kívánta meggyőzni közönségét, mert úgy látta, hogy felelősség nélkül nem létezik erkölcs.

Regénye éppen ezért olyan próbatételről szól, mely visszavonhatatlanul minősíti a hőst. Mikes Jánosnak el kell döntenie, hajlandó-e elrabolni Tarnóczy Sárát, saját öccse iránti szerelmében. Vakon határoz, felelőtlennül visszaél a választás lehetőségével, s így jövétlenhetlen hibát követ el: nemcsak önmagát teszi tönkre, de Sárát is kiszolgáltatja áldozatul Tarnóczynek, aki a szöktetésért a Mikes családon akar bosszút állni, s lanyát kapsziságából az öreg, de gazdag Haller Péterhez kényszeríti.

Nem könnyű

A tévéfilm készítői nem lehetnek könnyű helyzetben. Az ugyanis igaz, hogy az *Özvegy és leánya* írójának legkönnyebben érthető, mert legegyszerűbb fölépítésű regénye, és azt sem tagadhatjuk, hogy Kemény remekül, úgyszólván filmszerűen jelenetéz, mestéri fölényrel változtatja az elős háttérrel, lassú és gyors ütemet. Jelenetei általában kitágulással vagy beszűküléssel kapcsolódnak egymáshoz, s e mozgásokat kint és bent, tömegjelenet és kevés szereplő, nyílt és zárt tér, utca és épületbelső szembeállításai idézi elő. Az *Özvegy és leánya* látható, természetesen elképzelhető alkotórészei bizonyára jól érvényesülnek majd, akár a jelenetköz dinamikája — így I. Rákóczi György vadászatának pazarul fölépített, fokozásos képsora. Azt viszont már nehezebben tudom elképzelni, mit is kezdhet a forgatókönyvíró, a rendező vagy akár a színész a rendkívül gazdag belső cselekménnyel. Magyar nyelven Kemény teremtette meg a belső monológot, s regényeiben olyannyira általánossá tette alkalmazását, hogy még komikus mellékszereplői sem képzelhetők el nélküle.

Az ilyen részleteket föltehetően nem könnyű megoldani a képernyőn. A tévésorozat azonban mindenképpen elérheti célját, ha sikerül új olvasókat szereznie annak az írónak, akinek ismerete nélkül bajosan létezhet műveltség Magyarországon, részint azért, mert művei döntően hozzájárultak nemzeti önismeretünkhöz, részben azért, mert összes XIX. századi írónk közül leginkább az ő művészi teljesítménye mérhető az európai regény csúcsaihoz.

Szegedy-Maszák Mihály

Filmlevél

A közepes és annál rosszabb amerikai tucatfilmek egyik jellemzője az *igénytelenség*: a gyermeten összetakolt történetet figyelve a néző mindannyiszor eltűnődhet azon, milyen ügyes szakmai fogásokkal tudják az amerikai filmek meg a legprimitívebb mesét is eladni, agyonkoptatott közhelyeit a vetítés időtartamára nézhetővé, nemegyszer érdekesnek látszóvá csavarni. A sikerületlenebb magyar filmekben ezzel szemben általában gyakorlati az eredeti, de szervesül egymás mellé zsúfolta, kidolgozatlan ötletek: az arányérzék meg-ingása és egyfajta filmes hagyomány szinte szükségszerűen vezet a *rontottság* irányába. Az új magyar-amerikai koprodukciónak két filmgártás lehetséges hibáit vegyítjük egymással, az erények gondos mellőzésével: a történet a leggyermetesebb westernneknel is súlytalanabb, az előadás mód viszont helyenként nehezkés, olykor kifejezetten vontatott és unalmas. A mesike történelmi összefüggései — a produkciótól teljesen függetlenül — természetesen sokféle gondolatot ébreszthetnek a második világháborúban vállalt szerepünkről, a nyugati szövetségesek iránti magyar érzelmekről, a magyar-amerikai viszony múltjáról és jelenéről; de mielőtt ilyen izgalmas és tanulságos témák irányába kalandoznánk, szükségszerűen le kell szögezni, hogy a *Hosszú vágta* igen-igen gyenge film, szegényes kis történetét ötlethetlennül, minden eredetiség nélkül dolgozza fel közhelyes *kifeszítőkönnyv*.

A Magyarország felett lezuhant, és bujkálásra kényszerülő amerikai repülőgép története önmagában kétségkívül érdekes is lehetne, hiszen a témában benne rejlik a második világháború magyar részvétel egyik alapvető dilemmája, az antifasiszta szövetségekkel szembeni ambivalens érzelmek: a hivatalos politika erős szovjetellenessége és a nyugati hatalmak előtti bátoratlan felajánkozása, a lakosság reménye a németektől való szabadulásra és féltelme a bombázásoktól, a pusztulástól és a vereséget követő ismeretlen jövőtől.

Szól már illeszmíró magyar film, de a *Hosszú vágta* nem erről szól: ami önmagában nem baj, de kétségtelenül jellemző tény. E produkció kétdimenziós történel-

Hosszú vágta

mi közegében lényegileg két erő mérkőzik meg egymással: az örök jó képviselőben a magányos amerikai hős, a bátor és végül diadalmaskodó wyomingi kapitány, a sátni rossz képében pedig egy kisebb német SS-hadsereg, mely számára a világháború csak és kizárólag a bujkáló amerikai üldözéséből áll. Nemzeti érzelmeinket egyébként nem különösen sérti a film, a dollárban fizető reménybeli texasi néző azt a következtetést vonhatja le, hogy a második világháborúban a magyarok az amerikai és szovjet pilótákat segítve, ha fegyvertelenül is, de a németek ellen harcoltak, s Magyarország inkább csak jóakarátúan Amerika-barát hadszíntér, mintsem hadviselő ország volt: benne minden rosszat a német SS és a Gestapo követett el. Ismétlem, ha messze is áll a keserűbb igazságtól ez az idill, önmagában nem sértő, nem felháborító, *egy amerikai* ifjúsági kalandfilmben szórakozott mosollyal elnézhető.

Sajnos, a történet a maga kreatív történelmi idillén belül is meglehetősen kezdetleges és lapos. *Brady kapitány az abszolút jó képviselőben* zuhan a Hortobágyra, s a film során nem is tudunk meg róla semmilyen egyénileg jellemző részletet: jó, mert amerikai, ügyesen lovagol, mert *rancher* Wyomingból, rövid flörtbe bonyolódik, mert fiatal férfi, s diadalmaskodik, mert ő a pozitív főszereplő. A magányos hősök az amerikai filmekben általában *valamilyen* szoktak lenni: balonkabátosok vagy aglegények, bogarasok vagy éppen látszólag szentimentálisak, legalább apró dolgokban gyarlóak és egyediek. Brady ezzel szemben maga a *semmitlenség*: hacsak nem feltételezzük, hogy a figura mélyéről áradó érzéketlenséget tudatosan göngyölték be az ifjúsági film jelmezeibe a filmkészítők. Brady bujkál, s közben lassan mindenki meghal, aki valamilyen formában segített neki: a németek megkínózzák és leöldöskés az összes magyart, maguk a diszgyenruhás germánok is kiadósan pusztulnak. Brady kapitány pedig csak bujkál, bujkál, végre céljához érve szerényen öntelt mosollyal *megmenekül*. Az emberélet e meglehetősen differenciált értékrendjében felfedezhetnénk némi alkotói szándékot: de hajlok arra, hogy

inkább csak dramaturgiai ügyetlenségről van szó.

A hasonló, de „szinamerikai” történetekben a magányos hős *karaktérizált*, egyedileg is ábrázolt, igazi súlyt képviselő ellenfelekkel csap össze; e filmben a német egyenruhába öltöztetett statiszták és a statisztasorba állított színészek leginkább *ölkölkatonákra* emlékeztetnek, s a hős magyar segítői is híján vannak minden egyéni jellemvonásnak. (Leszámítva a csikós fiú érzégesen ábrázolt, de hatásos figuráját.) *A menekülésnek így nincs igazi tétje*: már a film előjátékából is tudjuk, hogy a hős természetesen megmenekül, a többiek áldozata pedig csak afféle könnyűen feledhető epizód, a „fordulatosság” megkövetelte elhullás.

Az üldözők halvány motivációjaként annyi merül fel egy félmondatban, hogy az SS-ek parancsnoka Drezda tömegbombázása során elpusztult szeretőjét akar bosszút állni az 1944 nyarán Magyarországra pottyant amerikaiak: úgy látszik, nem olvasott történelemkönyvet, még az amerikai *Kurt Vonnegut Az ötös számú vágóhid* című nagyszerű regényét sem, s így nem tudhatta, hogy az említett bombázásra jó fél évvel *később került sor*.

Nem felháborodva és kioktatólag említom ezt, csak annak jelzésére, hogy e történelmi diszletek közt játszó bujócskát milyen „mélyen” készítettek elő lejárattól. A „csikós-Magyarország” képét, az idegenforgalmi reklámokat idéző hortobágyi szuper-giccses jeleneteket pedig úgy fogadom, mint a „devizakitermelés” szükségszerű módját: ha hoz annyit, mint a hortobágyi lovas-túrák és pusztai show-k, akkor ezert sem kell jobban szegyenkez-nünk.

Meglepő, hogy Brady kapitány szerepében *John Savage* milyen színtelen alakítást nyújt: leginkább egy amerikai színészt játszik, akit anyagi viszonyai magyarországi forgatásra kényszerítettek. A többi szereplő legfeljebb statisztarangú munkát végez: leszámítva a csikósfiú alakját, akit *Kelly Reno* elevenen, ügyesen kelt életre. A forgatókönyvet *William W. Lewis* írta, a filmet — sajnos, el kell hinnünk — *Gábor Pál* rendezte.

Hegy Gyula

Ha megvannak az előadáshoz a feltételek

A Fáklyalángot játszani kell!

Ott szeretném folytatni, ahol *Illyés Gyula* immár klasszikussá vált drámájának méltatását leggyorsabban reagáló délutáni lap-társunk abbahagyta: *a Fáklyalángot játszani kell!* Játszani, mert a forradalmi hazafiság éber tartása nemzeti kötelességünk. Játszani, mert a drámában utköztetett gondolatok túlmutatnak nemcsak magán a drámán, hanem az egész negyvennyolcas problematikán is. Játszani kell továbbá, mert olyan szereplehetőségekre ad alkalmat, amelyeken egy-egy színész megmérettetik.

Játszani azonban csak akkor szabad, ha adottak a feltételek a hibátlan előadáshoz.

Legutóbb a Thália Színházban e feltételek csak részben valósultak meg. Kitűnő — és a további előadásokra nézve is iránymutató — például *Czimer József* dramaturgiai ötlete, amellyel a színműhöz kapcsolódó utójátékot kettéosztotta és mintegy keretjátékként alkalmazta a mű köré. Megszüntette ezzel az utójáték függelék-jellegét, kiemelve ugyanakkor a drámáj „betét”, a Kossuth-Görgey-vita jelentőségét és súlyát. Igen jó például egy-néhány

alakítás: említjük mindjárt *Sztréti Adámot*, Csányi közlekedésügyi miniszter szerepében. Egyszerű eszközökkel, de igen mély humánussal megformált plebejus-alkat. De *Inke Lászlót* is dicsérni kell Szemere Bertalan szerepében: rövid jelenetének is súlyt tudott adni — régi meggyőződés, hogy a színész nagyobb drámai szerepek eljátszására volna hivatott. Más alakítások azután nem segítettek az ügyet: mindenekelőtt érthetetlen *Draho-ta Andrea* szerepfelfogása; *Kossuthné* szerepében egy kisszerű hiszterikát hoz elénk; és nehezen érthető, miért használ a kiváló képességű *Szabó Gyula* göregáboros eszközöket *Józsa Mihály* megformálásához. Az is rejtély marad, miért öregszik meg ugyanó a maszkmester jóvoltából olyan látványosan, miközben a rendezés szükségtelemnek tartja Kossuth életkorváltozásának jelzését. (Mindkét megoldásra lehet indok, az egymással ellentétes megoldásokra azonban nem.)

Mint hogy — amint arról szó volt — a drámai konfliktus túlmutat önmagán, és Kossuth meg Görgey vitája évszázados nem-

zeti problémákat görget, elegendhetlen, hogy a két főszerepben azonos értékű, nagyszabású és szuggesztív színész legyen jelen. *Mécs Károly* Görgey szerepében tisztosan, néhol igen magávalragadóan oldotta meg feladatát — ugyanez azonban nem mondható el *Bitskey Tiborról*, aki Kossuthnak inkább csak külsőségeit „hozta”, mindenekelőtt a retorikáját. Ez az arányeltávolodás jelen esetben a drámai hangsúlyok megváltoztatásához vezetett.

Az előadás pozitív oldalán kell említeni *Szinte Gábor* „jól játszó” színpadképét; ugyanazok a diszletelemek hozzák elénk, megváltoztathatatlanság, az aradi kazamata börtönsúlyát és a turini ott-hon délszakias, fehér mészkőfalait — mindössze a megvilágítás változik. És jók *Szekely Piroksa* jelmezei is.

Kazimir Károly rendező tehát eleget tett az önmaga elé kitűzött célnak: a klasszikusokat játszani kell. De sokkal nagyobb felkészülés és sokkal feszültebb figyelem igényeltetnek a Fáklyaláng elővezetéséhez — ha már egyszer (méltán) a klasszikusok közé soroltuk.

Lukácsy András